

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА**

МИРОНЧУК Наталія Миколаївна

УДК 37.06: 371.4

**ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МІЖСОБИСТІСНИХ ВЗАЄМИН СТАРШИХ
ПІДЛІТКІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

13.00.07 – теорія та методика виховання

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2007

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Житомирському державному університеті імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор

Левківський Михайло Васильович,

Житомирський державний університет імені

Івана Франка, завідувач кафедри педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор

Руденко Юрій Дмитрович,

Національний педагогічний університет

імені М. П. Драгоманова, професор кафедри

теорії та історії педагогіки;

кандидат педагогічних наук,

старший науковий співробітник

Журба Катерина Олександрівна,

Інститут проблем виховання АПН України,

старший науковий співробітник лабораторії

морального та етичного виховання.

Захист відбудеться „20” грудня 2007 року о 14.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.09 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий „15” листопада 2007 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Ж. В. Петрочко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Процеси демократизації й гуманізації в українському суспільстві, інтеграція у Європейське і світове співтовариство потребують зміни пріоритетів виховання сучасного школяра. Зростання кількості різноманітних соціальних контактів, у які вступає особистість, вимагає сформованості у неї моральних знань, умінь і навичок культури взаємин, розвитку відповідних ділових і особистісних якостей.

У „Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті”, „Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти”, „Державній національній програмі „Освіта”, Конвенції ООН „Про права дитини” підкреслюється необхідність створення умов для розвитку і самореалізації кожної людини, виховання у дітей та молоді здатності протидіяти проявам бездуховності, формування умінь міжособистісного спілкування та високої культури взаємин.

Актуальність представленого дослідження зумовлена необхідністю розробки й впровадження у виховний процес загальноосвітньої школи змістовних і адекватних викликам часу інноваційних технологій формування культури міжособистісних взаємин у старших підлітків, а також існуючими суперечностями: між потребою суспільства у високорозвинених, комунікабельних, творчих, із високим рівнем культури, особистостях, здатних реалізувати себе у будь-якій сфері ділових взаємин, і недостатнім рівнем розробки теоретичних аспектів культури взаємин; між вимогами сучасного суспільства щодо вияву особистістю культури взаємин у діловій і особистій сфері й відсутністю у старших підлітків знань і умінь міжособистісної взаємодії; між потребою школярів цієї вікової категорії у позитивних, змістовних взаєминах із однолітками і труднощами у виборі ними адекватної поведінки.

У вирішенні цих суперечностей істотну роль відіграє позаурочна діяльність, орієнтована на розширення і поглиблення знань, умінь і навичок школярів, розвиток їхньої самостійності, індивідуальних здібностей, задоволення інтересів та налагодження позитивних взаємин з однолітками. Однак вивчення виховного процесу загальноосвітньої школи вказує на традиційність змісту й організації позаурочної діяльності старших підлітків: відсутність або епізодичність форм роботи, які спонукають школярів до активно-творчої діяльності, сприяють задоволенню їхньої потреби в спілкуванні, у взаємодії; орієнтація діяльності вихованців на результат, а не на зміст взаємин, на зовнішній аспект, а не на

активізацію внутрішніх сил особистості; репродуктивний характер діяльності, позбавлений пізнавальної й особистісно розвивальної основи.

Науковий доробок сучасних зарубіжних і вітчизняних учених щодо проблеми культури взаємин вміщує дослідження ролі даного феномену в досягненні особистістю успіху в діловій і особистісній сферах (П. Вацлавік, Р. Вердебер, В. Вілмот, Є. Головаха, Н. Джой, Є. Мелібруда, М. Ніколс, А. Піз, С. Хібелс, К. Хоган, Г. Чайка); з'ясування сутності та змістових аспектів культури взаємин (Л. Бутенко, Л. Винославська, Л. Волченко, Г. Горак, М. Горлач, В. Грехнев, П. Козловський, В. Куніцина, М. Левківський, В. Малахов, О. Назаренко, С. Сарновська, Л. Сохань); вивчення особливостей міжособистісних взаємин підлітків (В. Белкіна, І. Булах, О. Киричук, Я. Коломинський, М. Красовицький, А. Мудрик, А. Реан, В. Ролінський, О. Товбаз, Д. Фельдштейн); дослідження емоційної основи і мотивів взаємин підлітків (І. Бех, Л. Божович, Т. Кириленко, В. Семиченко, В. Лабунська); виховання етики взаємин і культури спілкування підлітків (В. Білоусова, І. Мачуська, І. Романишин, В. Штифурак, Н. Щуркова); з'ясування ролі вчителя у вихованні позитивних взаємин школярів (І. Дубровіна, Ю. Костюшко, В. Лозовцева, О. Поєнко, М. Рибаківа, Л. Фрідман).

В історико-педагогічних джерелах простежується ідея виховання у дітей культури взаємин на основі поваги, людинолюбства, ціннісного ставлення до інших (Аристотель, М. Аврелій, П. Верджеріо, Г. Ващенко, Б. Грінченко, О. Духнович, К. Єльніцький, Я. Коменський, Дж. Локк, А. Макаренко, І. Огієнко, Ф. Рабле, Є. Славинецький, В. Сухомлинський, С. Френе).

Істотне значення для нашого дослідження мають праці, в яких розкриваються зміст, форми і методи організації виховної позаурочної діяльності школярів (В. Білоусова, В. Воронов, І. Кравченко, В. Оржеховська, О. Столяренко, Н. Хамська). Заслужують на увагу дослідження, спрямовані на вивчення і формування культури взаємин у дітей різних категорій: виховання культури взаємин батьків і молодших школярів (І. Сіданіч), культури взаємин між представниками різних статей (С. Вихор, І. Мачуська, І. Мезеря); культури спілкування старших підлітків (В. Штифурак).

Попри те відзначимо, що наукових досліджень, які б розкривали сутність і зміст формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків у позаурочній діяльності, немає. Отже, соціальна значущість, практична необхідність підвищення культури взаємин у підлітковому середовищі, а також недостатня теоретична і методична розробленість даної проблеми й визначили вибір теми нашого дисертаційного дослідження: „*Формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків у позаурочній діяльності*”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації входить до наукової комплексної програми кафедри педагогіки Житомирського державного

університету імені Івана Франка „Формування професійної майстерності майбутнього вчителя в умовах освітньої інтеграції”. Тему дослідження затверджено на засіданні вченої ради Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 4 від 28.11.2003 р.) та узгоджено у Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 1 від 27.01.2004 р.).

Об'єкт дослідження – процес виховання старших підлітків у позаурочній діяльності.

Предмет дослідження – змістовно-методичні засади формування у старших підлітків культури міжособистісних взаємин у позаурочній діяльності.

Мета дослідження полягає у визначенні, науковому обґрунтуванні й експериментальній перевірці ефективності змісту, форм і методів формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків у позаурочній діяльності.

Гіпотеза полягає у припущенні, що формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків набуде ефективності, якщо:

– у процесі організації позаурочної діяльності забезпечуватиметься розвиток у старших підлітків когнітивної, емоційно-мотиваційної, діяльнісно-практичної, регулятивної сфер, що полягає в засвоєнні, розумінні на рівні переконання важливості набуття та використання знань і вмінь культури взаємин для успішної життєдіяльності у соціумі;

– збагачуватиметься морально-етичний зміст позаурочної діяльності у загальноосвітній школі, який сприятиме реалізації соціально цінних потреб особистості старшого підлітка й забезпечуватиме розширення сфери його взаємодій у позаурочний час;

– методика виховання культури взаємин старших підлітків спиратиметься на врахування їх психологічних особливостей, особистісного досвіду, специфіки міжособистісних взаємин у шкільному колективі та включатиме теоретико-методичну підготовку вчителів і батьків як чинника ефективної виховної взаємодії з дітьми.

Відповідно до мети та гіпотези поставлено такі **завдання дослідження**:

1. Здійснити теоретичний аналіз сутності та змісту формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків на різних етапах розвитку педагогічної науки.

2. Розкрити структуру поняття „культура міжособистісних взаємин старших підлітків” як системи взаємопов’язаних і взаємозумовлюючих компонентів та з’ясувати особливості взаємин старших підлітків із однолітками і дорослими у позаурочний час.

3. Визначити критерії, показники і рівні сформованості культури міжособистісних взаємин старших підлітків та виявити сучасний стан її виховання в школярів у позаурочній діяльності.

4. Розробити та впровадити модель формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків у позаурочній діяльності, експериментально перевірити її ефективність.

5. Підготувати методичні рекомендації для вчителів із формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків у позаурочній діяльності.

Методологічною основою дослідження є положення філософської науки про культуру як важливий засіб цілісного формування людської особистості; про взаємозв'язок об'єктивних і суб'єктивних чинників у процесі формування особистості, її активну позицію щодо власного удосконалення; про механізм трансформації загальнолюдських цінностей в особисті надбання.

Теоретичну основу дослідження становлять: наукові положення про закономірності розвитку дітей підліткового віку (І. Бех, Л. Божович, І. Булах, Л. Долинська, І. Дубровіна, О. Реан, В. Сухомлинський, Д. Фельдштейн); про особливості міжособистісних взаємин підлітків (Ю. Гільбух, М. Боришевський, Я. Коломинський, М. Красовицький, А. Мудрик, Л. Фрідман); вчення про закономірності виховного процесу (І. Бех, А. Бойко, О. Киричук, М. Левківський, Л. Лузіна, І. Харламов); наукові висновки про роль спеціально організованої діяльності й спілкування у розвитку особистості школяра (В. Білоусова, О. Бодальов, С. Карпенчук, В. М'ясищев, Н. Хамська, Н. Щуркова); Концепція виховання дітей та молоді в національній системі освіти; Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Конвенція ООН „Про права дитини”, нормативні документи Міністерства освіти і науки України.

З метою розв'язання поставлених у дослідженні завдань і перевірки гіпотези було застосовано комплекс **методів дослідження**:

– теоретичні: аналіз філософської, соціологічної, психолого-педагогічної літератури, нормативних документів, контент-аналіз базових понять, синтез, порівняння, систематизація, моделювання, узагальнення, що дало змогу розкрити стан розробки проблеми дослідження, її актуальність, уточнити зміст і структуру поняття „культура міжособистісних взаємин старших підлітків”; системно-структурний, порівняльний аналіз для визначення експериментальної моделі формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків у позаурочній діяльності;

– емпіричні: анкетування, бесіди зі старшими підлітками, вчителями, тестування, пряме і непряме спостереження за поведінкою школярів, організацією їх позаурочної діяльності, виховним процесом школи, метод узагальнення незалежних характеристик, самооцінювання застосовувалися з метою вивчення рівнів сформованості у старших підлітків культури міжособистісних взаємин та обґрунтування висновків про доцільність оптимізації їх позаурочної діяльності задля підвищення рівня їх культури у міжособистісній взаємодії;

– експериментальні (констатувальний, формувальний експеримент) використовувалися з метою моделювання і перевірки ефективності обґрунтованих теоретичних положень щодо

формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків; математичної статистики (статистичний і математичний методи, аналіз і синтез) застосовувалися для опрацювання отриманих даних і встановлення кількісних залежностей між досліджуваними явищами і процесами.

Експериментальна база дослідження. Експериментальні дослідження проводилися на базі загальноосвітніх шкіл № 3, 5, 10, 12, 28, гуманітарної гімназії № 23 м. Житомира, Брусилівської, Лазарівської, Хомуцької, Краснопільської загальноосвітніх шкіл Житомирської області. На різних етапах дослідження в експериментальній роботі брало участь 538 старших підлітків, 106 батьків, 47 учителів та 69 студентів педагогічних ВНЗ.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше* науково *обґрунтовано* модель формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків у позаурочній діяльності, визначено зміст, узагальнено й проаналізовано форми і методи виховання культури міжособистісних взаємин старших підлітків у позаурочній діяльності, що забезпечило вдосконалення змісту й організації позаурочного виховного процесу школи;

уточнено дефініцію „культура міжособистісних взаємин старших підлітків”, що поглибило наукові уявлення про сутнісні характеристики її прояву в міжособистісних взаєминах як інтегрального новоутворення школярів; *виділено* критерії (повнота, глибина осмислення і міцність знань; зміст, спрямованість і стійкість мотивів, характер емоцій; ступінь розвитку вмінь і навичок поведінки, їх стійкість; ступінь розвитку саморегуляції й контролю поведінки) для визначення рівнів сформованості культури міжособистісних взаємин старших підлітків (активно-творчого, рефлексивно-пасивного, ситуативного і негативно-активного);

подальшого розвитку набули питання обґрунтування структури культури міжособистісних взаємин як системи взаємопов'язаних компонентів – когнітивного, емоційно-мотиваційного, діяльнісно-практичного і регулятивного.

Практичне значення одержаних результатів полягає в узагальненні практичного досвіду загальноосвітніх навчальних закладів із формування в позаурочній діяльності культури міжособистісних взаємин у школярів старшого підліткового віку, в розробці та апробації моделі формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків у позаурочній діяльності, в упровадженні у практику роботи загальноосвітніх шкіл факультативного курсу для учнів 8-9 класів „Культура взаємин”, семінару-практикуму для вчителів „Оптимізація міжособистісних взаємин у підлітковому колективі”, педагогічного практикуму для батьків „Батьки і дитина: гармонізація взаємин”, а також спецкурсу для студентів „Підготовка майбутніх учителів до формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків”.

Матеріали дисертації можуть використовуватися для подальшого вдосконалення програм і посібників з морального виховання старших підлітків; у практиці роботи загальноосвітніх шкіл для проектування виховного процесу щодо поліпшення взаємин у підліткових колективах; для доповнення курсів із педагогіки, теорії й методики виховання для майбутніх педагогів; у системі підвищення кваліфікації вчителів, класних керівників, заступників директорів шкіл із виховної роботи в інститутах післядипломної педагогічної освіти; у практичній діяльності методичних служб управліннь освіти.

Наукові положення дисертаційного дослідження, основні висновки і методичні рекомендації упроваджено в навчальний процес Житомирського державного університету імені Івана Франка (довідка № 606 від 08.06.2007 р.), Краснопільської загальноосвітньої школи I-III ступенів імені В. Й. Развадовського (довідка № 54 від 03.04.2007 р.), Брусилівської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 2 імені Г. О. Готовчиця (довідка № 504/1 від 22.12.2006 р.), Лазарівської загальноосвітньої школи-саду I-III ступенів Брусилівського району Житомирської області (довідка № 321 від 22.12.2006 р.); загальноосвітньої школи I-III ступенів № 3 м. Хмільника Вінницької області (довідка № 36 від 01.09.2007 р.).

Особистий внесок здобувача у статті „Підготовка студентів ВНЗ до виховної діяльності у загальноосвітній школі”, підготовленій у співавторстві з М. В. Левківським, полягає в теоретичному обґрунтуванні аспектів підготовки студентів вищих навчальних закладів до здійснення виховної діяльності в загальноосвітній школі, розробці й апробації спецкурсу „Підготовка майбутніх учителів до формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків”.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дослідження доповідалися автором та обговорювалися на Міжнародних науково-практичних конференціях: „Іван Огієнко і розвиток національної освіти, науки і культури” (Житомир, 2002), „Психолого-педагогічні та економічні проблеми гуманізації навчально-виховного процесу в закладах освіти” (Рівне, 2002); „Формування професійної майстерності вчителя в умовах ступеневої освіти” (Київ-Житомир, 2003); „Формування професійної компетентності вчителя в умовах Європейської інтеграції” (Київ-Житомир, 2005); „Чорнобильська катастрофа: 20 років потому (інтердисциплінарні аспекти)” (Житомир, 2006); Всеукраїнських науково-практичних конференціях „Сучасні тенденції та пріоритети виховання” (Київ, 2004), „Інноваційні технології виховання учнів і молоді у позанавчальний час” (Житомир, 2005); регіональних науково-практичних конференціях: „Магістратура: досвід, проблеми, прогнози” (Київ, 2002); „А. С. Макаренко і розвиток національної освіти” (Житомир, 2003); „Розвиток творчого потенціалу особистості в контексті педагогічної спадщини

В. Сухомлинського” (Новоград-Волинський, 2004); на щорічних засіданнях кафедри педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка; на семінарах і методичних об’єднаннях класних керівників загальноосвітніх шкіл м. Житомира і Житомирської області.

Публікації. Основний зміст і результати дисертації висвітлено в 12 наукових працях, з яких 11 є одноосібними, 8 надруковано у фахових виданнях, затверджених ВАК України, а також 1 одноосібному методичному посібнику.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (292 найменування), 19 додатків (на 48 сторінках). Загальний обсяг дисертації складає 257 сторінок друкованого тексту, з них 183 сторінки основного тексту. Робота ілюстрована 14 рисунками на 7 сторінках, 35 таблицями на 19 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено об’єкт, предмет, мету дослідження, сформульовано гіпотезу та основні завдання, викладено теоретичні й методологічні засади, методи дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення роботи, подано дані про впровадження й апробацію результатів експериментальної роботи.

У *першому розділі* – „**Теоретичні засади формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків**” – визначено базові поняття дослідження, проаналізовано стан досліджуваної проблеми у гуманітарних науках; розглянуто історико-педагогічні підходи щодо виховання культури взаємин дітей у зарубіжній і вітчизняній педагогічній науці; обґрунтовано сутність понять „культура міжособистісних взаємин старших підлітків”, „формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків”; розкрито структуру культури міжособистісних взаємин старших підлітків; охарактеризовано особливості міжособистісних взаємин старших підлітків із дорослими та однолітками у позаурочний час.

Культура взаємин у *філософії* розглядається в аспекті філософії існування-комунікації, міжособистісних контактів, взаємозв’язку „Я-Інший”. Дослідники стверджують, що співбуття людини з іншими має ґрунтуватися на діалогічній взаємодії, гуманних учинках у взаєминах, які визначаються ціннісним сприйняттям іншої людини, сформованою потребою ставитися до іншого як до цінності (Є. Андрос, М. Бахтін, М. Бубер, Х. Гадамер, М. Горлач, І. Кант, О. Назаренко, П. Рікер, С. Сарновська, Л. Сохань, В. Табачковський, Н. Хамітов). Етичні аспекти людських взаємин у *соціології* представлені в рамках соціалізації, в процесі

якої відбувається адаптація індивідів у соціокультурному середовищі, засвоєння ними цінностей, правил, норм, зразків поведінки, які регулюють взаємини людей, формування у них готовності до здійснення очікуваної від них суспільством соціально позитивної поведінки (А. Кемпінський, І. Кон, Ч. Кулі, М. Лукашевич, Д. Мід, В. Циба).

В *етиці* культура взаємин постає як гармонійне поєднання внутрішньої сутності людини і зовнішніх форм її вираження, яке віддзеркалює ступінь втілення моральних норм у свідомості людини (Т. Аболіна, Л. Волченко, В. Єфименко, В. Малахов, М. Ночевник). Принцип побудови етичних дій, учинків, поведінки людини в *естетиці* розглядається у категоріях „прекрасного” і „потворного”: прекрасне, позитивне у людських взаєминах передбачає гармонійне поєднання добра і краси, віддзеркалює високий ступінь втілення добра у повсякденній поведінці (Ю. Борєв, І. Зязюн, М. Колесник, Л. Левчук, О. Семашко).

У *конфліктології* культура взаємин пов’язується з умінням запобігати виникненню конфліктних ситуацій, здатністю конструктивно їх розв’язувати, що вимагає знань про закономірності побудови міжособистісних взаємин, розуміння обставин, станів і внутрішнього світу іншої людини, вміння жити у злагоді з собою, навичок саморегуляції й самоконтролю у ситуаціях взаємодії (О. Іванова, А. Ішмуратов, В. Шейнов). Міжособистісна поведінка людини детермінується її соціонічним типом, вивченням яких займається *соціоніка*. Знання й урахування соціонічних типів дає уявлення про особливості й поведінку конкретної людини у спілкуванні з іншими, характер її дій у суперечках і конфліктах, дозволяє прогнозувати її поведінку в міжособистісних взаєминах (А. Аугустинавічюте, А. Афендик, В. Гуленко, В. Мегедь, Н. Медведєв, А. Молодцов, С. Небікова, А. Овчаров, В. Шлаїна).

У психолого-педагогічній науці (І. Мезеря, І. Мачуська, І. Сіданіч, В. Черній) культура взаємин розглядається як така, що має суб’єкт-суб’єктний характер, який полягає у рівності психологічних позицій, загальній гуманістичній спрямованості взаємин, взаємопроникненні суб’єктів взаємодії у світ почуттів і переживань іншого, готовності до прийняття його думок, позицій, а також співпраці з ним. На основі теоретичного аналізу та узагальнення різних підходів до розгляду культури взаємин ми дійшли висновку, що культура міжособистісних взаємин поєднує у собі певний комплекс загальнокультурних знань, ідей, поглядів, ціннісних уявлень, умінь і навичок, здатність до прогнозування ситуацій, саморегуляцію дій, культуру спілкування, мовлення і поведінки. Відтак *культуру міжособистісних взаємин старших підлітків* ми визначили як інтегральне утворення школяра, яке характеризує засвоєння ним моральних цінностей, норм, принципів, моделей поведінки, прийнятих у суспільстві, й здатність органічно і послідовно втілювати їх у міжособистісній взаємодії.

Дослідження педагогів В. Білоусової, М. Вейта, К. Дорошенко, С. Карпенчук,

І. Кравченко, О. Киричука, О. Столяренко, Н. Хамської, І. Харламова, Н. Щуркової довели, що взаємини школярів зміцнюються у процесі позаурочної діяльності, яка слугує засобом і сферою самоствердження особистості, розвитку її індивідуальності, породження й утвердження почуття самоцінності, значущості, формування поважного ставлення до неї однолітків. З огляду на це, ми вважаємо, що *формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків* передбачає системну діяльність учителів, батьків, школярів, інших суб'єктів виховної діяльності щодо створення у позаурочний час оптимальних умов для задоволення потреби школярів у самореалізації, самоствердженні у взаєминах із іншими, розвитку позитивної самооцінки й оцінки інших, включення їх у активну пізнавальну діяльність із оволодіння знаннями про сутність, способи прояву культури взаємин, вироблення відповідних поглядів, переконань, формування умінь, навичок, звичок поведінки, розвиток вольових зусиль щодо дотримання культури взаємин.

Історичний аналіз стану розробленості проблеми у вітчизняній і зарубіжній педагогічній науці (Д. Беллерс, Г. Ващенко, Б. Грінченко, О. Духнович, К. Єльницький, В. Зеньківський, Я. Коменський, А. Макаренко, І. Огієнко, Ф. Рабле, Ж.-Ж. Руссо, К. Салютаті, Ф. Скорина, Є. Славинецький, В. Сухомлинський, С. Френе) засвідчив, що зміст і характер культури взаємин, методи її виховання визначалися особливостями суспільно-політичного устрою суспільства, а також рівнем його соціально-економічного розвитку. Попри те, у вченні про культуру людських взаємин ми визначили спільну основу, до якої кожен новий період історії вносив певні риси, доповнював чи дещо видозмінював специфічними поглядами, новими ідеями: гуманний характер взаємин, повага до людини, дотримання у взаєминах християнських цінностей.

Відповідно до результатів аналізу психолого-педагогічних праць структуру культури міжособистісних взаємин ми представили органічно взаємопов'язаними і взаємозумовлюючими компонентами: когнітивним, який включає знання норм, правил міжособистісних взаємин; емоційно-мотиваційним, який характеризується комплексом моральних почуттів, емоцій, прагненням до їх позитивного прояву в міжособистісних взаєминах; діяльнісно-практичним, який віддзеркалює ступінь сформованості у школяра умінь і навичок конструктивної міжособистісної взаємодії, й регулятивним, що включає переконання, оцінювання, ступінь розвитку в підлітка навичок саморегуляції й самоконтролю.

На основі досліджень В. Белкіної, І. Гояна, К. Дорошенко, І. Дубровіної, К. Журби, О. Пархоменко, А. Реана, В. Ролінського, Л. Фрідмана встановлено, що міжособистісним взаєминам старших підлітків у позаурочний час властиві грубість, конфліктність, підвищена критичність щодо однолітків, викривлені форми самоствердження, які пов'язані з

відсутністю досвіду саморегуляції, умінь етичного міжособистісного спілкування, несформованістю культури взаємодії на засадах гендерної рівності. Попри те, визначено позитивні аспекти формування культури взаємин у старшому підлітковому віці: здатність критично ставитися до себе, помічати недоліки своєї поведінки; вміння осмислювати свої конформні й негативні реакції на пропоновані ситуації, відстоювати право на самостійний вибір можливої поведінки, прагнення оволодіти власними афективними реакціями і поведінкою в цілому; сприйнятливість до засвоєння норм, цінностей, взірців поведінки у взаєминах; здатність брати на себе відповідальність за власні дії й учинки, вміння організувати свою поведінку, контролювати мовлення, спонукати себе до розвитку згідно з певними зразками і конкретно значущими завданнями.

У другому розділі – **„Модель формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків у позаурочній діяльності”** – визначено критерії сформованості культури міжособистісних взаємин, здійснено аналіз існуючої практики виховання культури взаємин старших підлітків у позаурочній діяльності, встановлено показники рівнів її сформованості у старших підлітків, обґрунтовано комплексну методичку формувального експерименту, викладено зміст, форми й методи, що сприяють розвитку культури взаємин у старших підлітків, подано результати експериментально-дослідної роботи.

Унаслідок теоретичного аналізу й моделювання нами визначено критерії сформованості культури міжособистісних взаємин старших підлітків: повнота, глибина осмислення і міцність знань (знання норм, цінностей взаємин; розуміння сутності поняття „культура взаємин”; знання про способи її виявлення у взаєминах; ступінь оперування моральними поняттями); зміст, спрямованість і стійкість мотивів, характер емоцій (усвідомлення необхідності дотримання культури у щоденних взаєминах; прагнення до виявлення моральних дій у взаєминах; характер емоційного сприйняття суб’єктів взаємин; мотивація дій у ситуаціях взаємодії); ступінь розвитку умінь і навичок поведінки, їх стійкість (дотримання загальноприйнятих правил поведінки у взаєминах із іншими; негативне ставлення до проявів антикультури у взаєминах інших; активність у налагодженні позитивних взаємин; наявність етичних аспектів поведінки у конфліктних ситуаціях взаємодії); ступінь розвитку саморегуляції (об’єктивне оцінювання себе, інших і ситуації взаємодії; передбачення розвитку ситуації, наслідків поведінки; здатність робити свідомий етичний вибір на основі сформованих оцінних еталонів; саморегуляція емоцій, станів, почуттів, поведінки).

Проведене дослідження щодо виявлення у старших підлітків сформованості знань, умінь культури взаємин, навичок саморегуляції поведінки, характеру мотивів їх дій (спостереження за діяльністю, спілкуванням; індивідуальні та колективні бесіди, анкетування, тестування, метод самоаналізу, узагальнених незалежних характеристик,

розв'язання життєвих ситуацій) дозволило виділити чотири групи старших підлітків із різними рівнями сформованості культури міжособистісних взаємин. Дані, отримані в експериментальних і контрольних групах на етапі констатувального експерименту, істотно не відрізнялися.

До активно-творчого рівня сформованості культури міжособистісних взаємин віднесено 16,0 % підлітків ЕГ і 13,2 % КГ. Такі школярі мають правильні, повні знання моральних норм, цінностей культури взаємин, керуються ними у своїй поведінці, виявляють високий рівень самоконтролю у взаєминах. Їм властивий творчий характер поведінки у взаєминах, єдність внутрішньої й зовнішньої вихованості, стійкість моральних переконань. Підлітки цієї групи з повагою ставляться до однолітків, батьків, учителів, проявляють тактовність, ввічливість, делікатність у взаєминах із іншими.

Рефлексивно-пасивний рівень сформованості культури міжособистісних взаємин (30,4 % ЕГ, 30,2 % КГ) мають ті школярі, які усвідомлюють норми етичних взаємин, мають розвинені моральні якості, виявляють їх у ставленні до однолітків, учителів, батьків. Вони скромні, ввічливі, доброзичливі, попри те виявляють культуру у взаєминах, оскільки від того почуваються комфортно, зручно. Школярі з цим рівнем сформованості не протидіють проявам негативної поведінки однолітків.

Ситуативний рівень сформованості культури міжособистісних взаємин зафіксовано у 35,2 % старших підлітків ЕГ і 39,5 % КГ. Ці школярі свої взаємини з іншими будують вибірково. Вони усвідомлюють норми людських взаємин, однак не проявляють постійного дружнього ставлення до однокласників. Для них характерні неповні етичні знання, у взаєминах із іншими ці школярі керуються не стійкими соціальними мотивами, а роблять вибір на основі власних бажань і поривань. Навички самоконтролю у їхній поведінці розвинені недостатньо, позитивне ставлення до інших виявляється лише в окремих ситуаціях.

Старші підлітки з негативно-активним рівнем сформованості культури міжособистісних взаємин мають недостатні знання про норми, цінності взаємин, їм властиві нестійка поведінка, нездатність контролювати свої дії. У взаєминах із іншими вони виявляють байдужість, егоїстичність, агресію, застосовують погрози й образи щодо тих, хто слабший. Даний рівень сформованості культури взаємин властивий 18,4 % школярів ЕГ і 17,1 % КГ.

Результати констатувального експерименту засвідчили недостатній рівень сформованості у старших підлітків компонентів культури міжособистісних взаємин, що впливає на якість спілкування, знижує продуктивність їхньої діяльності. Школярам бракує моральних знань про норми, правила взаємин, у багатьох із них недостатньо розвинені навички саморегуляції емоцій, що виражається у неконтрольованих діях, учинках, не завжди коректних висловлюваннях; у підлітків не досить сформовані вміння планувати й

організовувати різні форми спілкування; вони не завжди здатні уникати конфліктних ситуацій чи ефективно їх розв'язувати. У взаєминах із іншими переважає мотивація, яка визначається ситуацією, необов'язковістю дотримання культури взаємин із добре знайомими суб'єктами взаємодії, із тими, хто викликає зневагу чи проявляє неповагу.

Аналіз виховної практики загальноосвітніх шкіл щодо процесу формування культури міжособистісних взаємин у старших підлітків дає підстави для виділення ряду недоліків: відсутність цілеспрямованої роботи щодо виховання культури взаємин старших підлітків; епізодичний характер проведення різних організаційно-виховних форм із даної тематики; подання інформації про культуру взаємин у формі моралізаторства, повчань; залучення школярів до діяльності у репродуктивному статусі; невключеність частини школярів до спільної колективної діяльності; орієнтація позаурочної роботи на предметну діяльність, а не на взаємодію вихованців, їх співпрацю.

Відповідно до теоретичного обґрунтування положень і виявлених суперечностей розвитку культури взаємин старших підлітків у позаурочній діяльності було розроблено експериментальну модель, компоненти якої підпорядковані формуванню у школярів даного утворення (рис. 1). Представлені в ній форми й методи передбачають інтегрований вплив на когнітивну, емоційно-мотиваційну, поведінкову і регулятивну сфери особистості, який здійснюється завдяки дотриманню обґрунтованих сприятливих умов, зокрема тісної співпраці школи і сім'ї.

Зміст експериментальної роботи зі школярами скеровувався на реалізацію їхніх потреб у спілкуванні, взаємодії, на розкриття кожним вихованцем своїх можливостей, здібностей; на розвиток етичних знань школярів, культури спілкування, вироблення у них навичок етичної взаємодії та самоорганізації поведінки (включення школярів до різних видів позаурочної діяльності, участь в етично-дискусійній студії, роботі Клубу журналістів школи, проведення інформаційних лекцій, організація ділових ігор, прес-конференцій). Основою, на якій базувалися різні форми позаурочної діяльності, стали заняття факультативного курсу „Культура взаємин”, структурними компонентами якого ми визначили: з'ясування суті

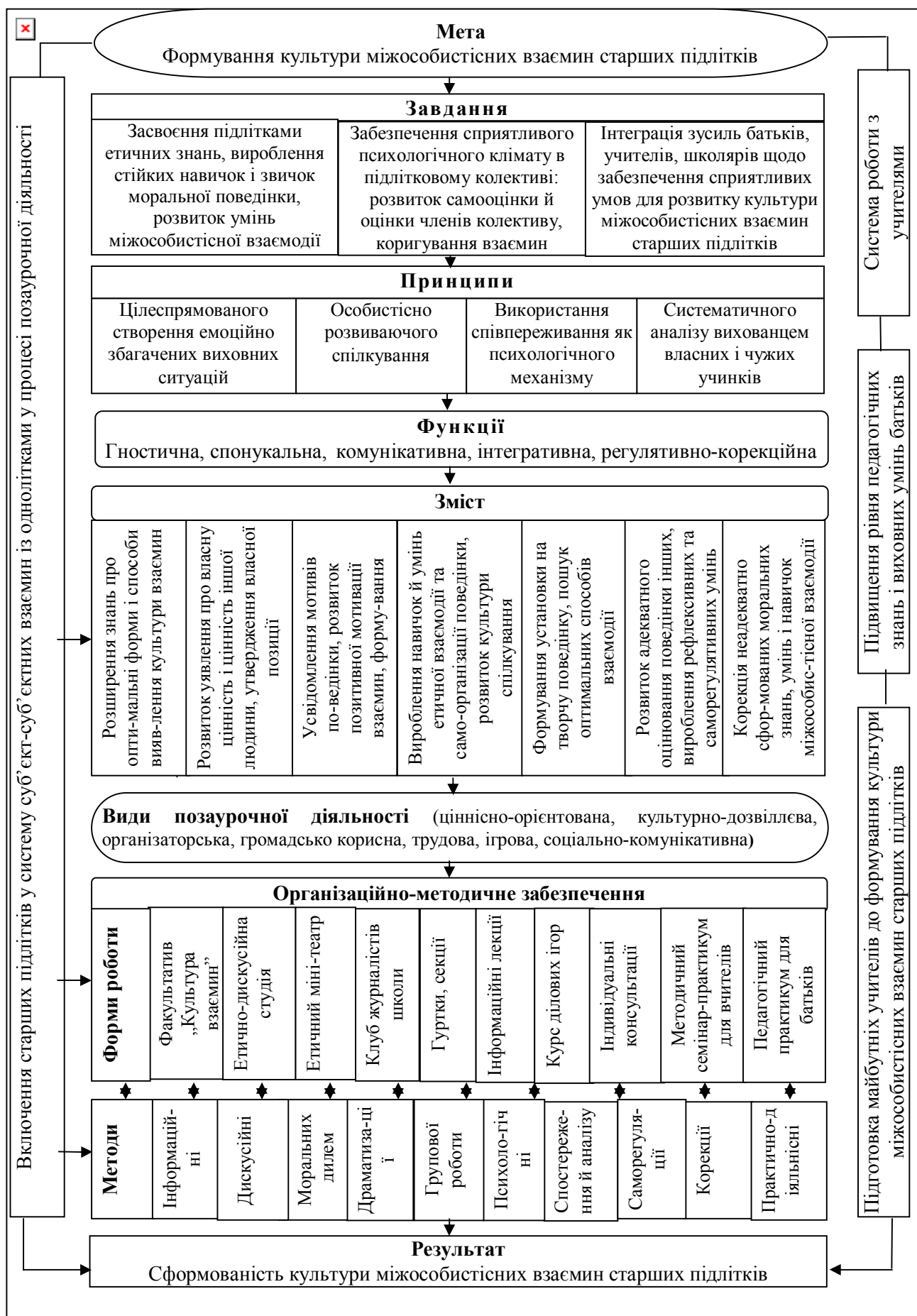

Рис. 1. Експериментальна модель формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків у позаурочній діяльності

проблеми (мозковий штурм, вправи евристичного характеру); інформування (теоретичні відомості); самодослідження (вивчення своїх властивостей, особливостей поведінки за допомогою тестів, методик, самохарактеристик, вправ-міркувань, вправ аналітичного характеру); творча діяльність (складання правил, вироблення кодексів, моделей поведінки, вправи); комунікативна діяльність (рольові ігри, групова взаємодія, спілкування); підсумок (оцінна і рефлексивна діяльність).

Зміст занять факультативного курсу обов'язково пов'язувався із взаємодією старших підлітків із батьками й учителями (обговорення проблем взаєморозуміння, семінар, круглий стіл, родинна світлиця). Виробленню в учнів умінь саморегуляції емоційно-почуттєвої сфери підпорядковувалися такі види роботи, як розігрування етичних етюдів, розв'язування проблемних життєвих ситуацій, спостереження за взаєминами інших, аналіз власної поведінки у взаєминах із іншими (вправи: „Журналістське розслідування”, „Прихована камера”, „Нариси мого життя”). Інтерактивні виховні технології дозволили розвинути в учнів уміння відчувати і розуміти інших, визнавати їх право на унікальність, неповторність; сприяли розвитку навичок міжособистісної взаємодії, кооперації, співпраці з однолітками, виробленню позитивного ставлення до суб'єктів взаємин.

Експериментальна робота з учителями передбачала упровадження в систему роботи загальноосвітніх закладів методичного семінару-практикуму „Оптимізація міжособистісних взаємин у підлітковому колективі”, дискусійного клубу „Класний керівник”, здійснення індивідуального консультування, проведення бесід за круглим столом, знайомство з методиками вивчення взаємин у підліткових колективах. Поєднання у структурі занять методичного семінару-практикуму лекцій-діалогів і таких видів роботи, як розв'язування педагогічних задач, вправ, обмін досвідом, дискусії, обговорення результатів методик, які застосовувалися у підліткових групах, поради, рекомендування відповідної літератури тощо забезпечували єдність теоретичної й практичної підготовки вчителя, скеровували їх у сферу педагогічних інновацій, стимулювали самоосвітню діяльність.

Співпраця вчителів із батьками (педагогічний практикум „Батьки і дитина: гармонізація взаємин”, індивідуальні консультації, батьківські збори, лекції, круглі столи, конкурси між підлітками і батьками, спільні справи, родинні вогники) полягала у формуванні в батьків знань і виховних умінь, у вивченні ними методів пізнання власної поведінки й особливостей поведінки підлітків у міжособистісних взаєминах, у набутті батьками навичок ефективного розв'язання проблемних ситуацій, які виникають у взаєминах із дітьми, в ознайомленні з сучасними виховними технологіями, у розвитку позитивних взаємин із дітьми-підлітками.

Для узагальнення результатів дослідження було проведено обстеження учнів контрольних та експериментальних груп, здійснено аналіз отриманих даних шляхом порівняння показників у експериментальних та контрольних групах, а також перевірено достовірність даних методом

статистичного аналізу (використано л-критерій Колмогорова-Смирнова та χ^2 -кутове перетворення Фішера). Зазначимо, що експериментальна програма забезпечила активізацію розвитку всіх структурних компонентів культури міжособистісних взаємин (узагальнені результати подано у табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльні результати рівнів сформованості культури міжособистісних взаємин старших підлітків унаслідок експерименту

Рівні сформованості	До формуального експерименту				Після формуального експерименту				Різниця між показниками	
	ЕГ		КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	КГ
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	%	%
Активно-творчий	20	16,0	17	13,2	38	30,4	18	14,0	+14,4	+0,8
Рефлексивно-пасивний	38	30,4	39	30,2	52	41,6	42	32,6	+11,2	+2,4
Ситуативний	44	35,2	51	39,5	27	21,6	50	38,7	-13,6	-0,8
Негативно-активний	23	18,4	22	17,1	8	6,4	19	14,7	-12	-2,4

Кількісний і якісний аналіз результатів експерименту показав, що істотних змін зазнали моральні знання, оцінні ставлення, мотиви учнів у напрямі їх поглиблення й усвідомлення, збільшилися показники вмінь суб'єкт-суб'єктної міжособистісної взаємодії та навичок саморегуляції поведінки. Констатовано зростання показників активно-творчого (на 14,4 %) та рефлексивно-пасивного (на 11,2 %) рівнів сформованості культури міжособистісних взаємин, яке відбулося за рахунок переміщення вихованців із ситуативним і негативно-активним рівнями сформованості. Істотно зменшилася кількість дітей із негативно-активним рівнем сформованості культури взаємин (18,4 % на початку та 6,4 % по завершенню експерименту).

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення й наукове вирішення актуальної проблеми формування у старших підлітків культури міжособистісних взаємин, що виявляється у розкритті змістовно-методичних засад організації позаурочної діяльності дітей старшого підліткового віку як результативного засобу формування у них культури міжособистісних взаємин. Результати наукового пошуку підтвердили основні положення гіпотези та дали підстави для таких висновків.

1. Розвиток в Україні демократичних процесів актуалізує розробку проблеми виховання особистості, здатної до конструктивної, соціально позитивної поведінки у різноманітних соціальних контактах. Аналіз психолого-педагогічної літератури і вивчення сучасного стану виховання культури міжособистісних взаємин у загальноосвітніх навчальних закладах засвідчує об'єктивну потребу в розробці умов, змісту й засобів формування цього інтегрального утворення у школярів старшого підліткового віку. Основою для удосконалення взаємин старших підлітків, виявлення і розвитку їх індивідуальності, породження й утвердження почуття самоцінності, значимості, формування поважного ставлення до них однолітків є позаурочна діяльність.

Дослідження історичного аспекту проблеми вказало, що специфіка людського існування потребувала від людини дотримання етичних норм взаємодії, правил співжиття, прояву певних якостей, і засвідчило підпорядкованість змісту і характеру виховання культури взаємин дітей суспільно-політичним, соціально-економічним та організаційно-педагогічним чинникам розвитку суспільства: дотримання порядку і миру в общині у первісному суспільстві; культивування людинолюбства у дохристиянській культурі; дотримання у взаєминах християнських цінностей та виховання лицарської поведінки в епоху середньовіччя; побудова взаємин на основі поваги до людини в період Відродження; виховання якостей джентльмена та лицаря-козака в період буржуазних революцій та доби козаччини в Україні; проголошення свободи й рівності, гуманізму і добра в людських взаєминах у період боротьби за народність освіти (XIX ст.); християнське ставлення до людини та формування навичок соціальної взаємодії у шуканнях педагогів початку XX ст.; виховання гуманних взаємин у кінці XX ст.

2. Конкретизовано сутність і запропоновано визначення поняття „культура міжособистісних взаємин старших підлітків”. Його зміст тлумачиться як інтегральне утворення старшого підлітка, що характеризує рівень засвоєння ним моральних норм, цінностей, моделей поведінки, прийнятих у суспільстві, та здатність органічно й послідовно втілювати їх у міжособистісній взаємодії. Обґрунтовано структуру культури міжособистісних взаємин старших підлітків, яка включає когнітивний, емоційно-мотиваційний, діяльнісно-практичний і регулятивний компоненти, що перебувають у єдності, системності, утворюючи тим самим певну цілісність.

3. На основі аналізу теоретичних та методичних праць з'ясовано, що взаєминам старших підлітків із дорослими й однолітками властиві конфліктність, дисгармонійність, нестабільність, підвищена критичність, відсутність діалогічності та рівноправності, проблеми статусу, гендерної взаємодії, використання негативних форм самоствердження, що пов'язані із недостатнім рівнем сформованості у школярів культури міжособистісних взаємин, недосконалою організацією їх позаурочної діяльності, яка є засобом і сферою самоствердження, самореалізації вихованців, задоволення їхніх інтересів, розвитку можливостей і здібностей.

4. Відповідно до структури розроблено критерії розвитку культури міжособистісних взаємин старших підлітків, виділено чотири рівні її сформованості (активно-творчий, рефлексивно-пасивний, ситуативний і негативно-активний) й виявлено підліткові групи, які відповідають узагальненим характеристикам кожного рівня. За результатами констатувального експерименту, 53,6 % школярів мали ситуативний і негативно-активний рівні сформованості культури взаємин, що пояснюється недостатнім розвитком у них навичок саморегуляції емоцій, дій, учинків, невмінням обирати позитивні форми спілкування із однолітками, уникати конфліктних ситуацій чи ефективно їх розв'язувати.

5. Розроблено, теоретично обґрунтовано й практично перевірено модель формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків у позаурочній діяльності, структурні компоненти якої (мета, завдання, принципи, зміст, види позаурочної діяльності, форми, методи, результати роботи) характеризуються цілісністю, взаємозв'язком, взаємодією, скерованістю на розв'язання проблеми формування у старших підлітків культури міжособистісних взаємин. Запропонована модель містить систему форм та методів, які спрямовані на реалізацію соціально цінних потреб особистості школяра (задоволення потреби у спілкуванні, взаємодії, розкриття кожним вихованцем своїх можливостей, здібностей), здійснюють комплексний вплив на когнітивну, емоційно-мотиваційну, діяльнісно-практичну й регулятивну сфери особистості підлітка та передбачають теоретико-методичну і практичну підготовку вчителів і батьків.

Розроблена експериментальна модель забезпечила зростання культури взаємин старших підлітків, сприяла позитивним змінам у свідомості й поведінці школярів, розвитку в них навичок творчої конструктивної міжособистісної взаємодії, що підтверджено результатами формувального експерименту. Зафіксовано динаміку збільшення кількості старших підлітків експериментальних груп із активно-творчим рівнем сформованості культури взаємин з 16,0 % до 30,4 %, з рефлексивно-пасивним рівнем – з 30,4 % до 41,6 % та зниження чисельності учнів із ситуативним і негативно-активним рівнями сформованості відповідно з 35,2 % до 21,6 % та з 18,4 % до 6,4 %. У контрольних групах істотних кількісних і якісних змін не відбулося.

6. Підготовлено й упроваджено в практику роботи загальноосвітніх навчальних закладів методичні рекомендації для вчителів, зокрема щодо використання у позаурочній діяльності таких форм роботи, як факультативний курс „Культура взаємин”, Клуб журналістів школи, етично-дискусійна студія, система ділових ігор етичного спрямування, різні форми співпраці батьків і дітей, що сприяли розвитку когнітивної сфери старших підлітків, виробленню у них позитивної мотивації, формуванню вмінь і навичок конструктивної взаємодії, саморегуляції, самоконтролю поведінки у взаєминах із іншими. Створено методичний посібник для вчителів і студентів „Підготовка майбутніх учителів до формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків”.

Проведене дослідження не вичерпує багатогранності теоретичних і практичних пошуків розв'язання проблеми. Подальшої розробки потребує удосконалення у сьогоденні системи форм, методів і засобів позаурочної виховної діяльності; дослідження проблеми виховання у позаурочній діяльності культури взаємин учнів різних вікових груп. Потребує також вивчення підготовка вчителів до формування культури взаємин школярів, проблема гармонізації взаємин батьків і дітей підліткового віку.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Бісик Н. М. Підготовка майбутніх учителів до формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків: Метод. посіб. – Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2005. – 92 с.
2. Бісик Н. М. Іван Огієнко і культура поведінки підлітків // Вісник Житомирського педагогічного університету. – 2002. – Випуск 9. – С. 178-182.
3. Бісик Н. М. Василь Сухомлинський і культура взаємин підлітків // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – 2002. – № 5. – С. 225-226.
4. Бісик Н. М. Культура міжособистісних взаємин старших підлітків // Вісник Житомирського педагогічного університету. – 2003. – Випуск 13. – С. 112-114.
5. Бісик Н. М. Соціокультурне середовище як чинник зміцнення культури взаємин підлітків // Науковий вісник Миколаївського державного університету. Педагогічні науки: Зб. наук. праць. Випуск 8. – Миколаїв: МДУ, 2004. – С. 317-321.
6. Бісик Н. М. Інноваційні технології у вихованні культури взаємин старших підлітків // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2005. – Випуск 24. – С. 217-220.
7. Бісик Н. М. Підготовка майбутнього вчителя до формування культури взаємин у колективі старших підлітків // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2005. – Випуск 25. – С. 178-181.
8. Бісик Н. М. Проблема культури міжособистісних взаємин у гуманітарних науках // Науковий вісник Національного аграрного університету. – 2005. – Випуск 88. – С. 22-29.
9. Бісик Н. М., Левківський М. В. Підготовка студентів ВНЗ до виховної діяльності у загальноосвітній школі // Гуманітарний вісник ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”: Наук.-теоретич. зб. – Переяслав-Хмельницький, 2006. – С. 60-64.
10. Бісик Н. М. Дослідження культури міжособистісних взаємин старших підлітків // Перспективні педагогічні технології в системі неперервної освіти: Матеріали Всеукраїнської

науково-пошукової конференції. У 2-х ч. / За ред. І. Г. Єрмакова, С. В. Рудаківської. Частина друга. – К.: КиМУ, 2005. – С. 142-148.

11. Бісик Н. М. Проблеми особистісних взаємин у підлітковому колективі // Формування професійної компетентності майбутнього вчителя засобами інноваційних освітніх технологій: Зб. наук. праць / За заг. ред. О. А. Дубасенюк, О. Є. Антонової. – Випуск 2. – Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2005. – С. 186-188.

12. Бісик Н. М. Розвиток культури взаємин у підлітків // Національна освіта у контексті творчості А. С. Макаренка: Зб. наук. праць / За ред. проф. М. В. Левківського. – Житомир: ЖЦНТЕІ, 2003. – С. 49-50.

АНОТАЦІЇ

Миرونчук Н. М. Формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків у позаурочній діяльності. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія та методика виховання. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2007.

У дисертації проаналізовано стан проблеми формування у школярів культури взаємин у її історичному розвитку, подано аналіз базових понять дослідження, конкретизовано сутність і зміст понять „культура міжособистісних взаємин старших підлітків”, „формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків”. У роботі визначено структуру культури міжособистісних взаємин, основними складниками якої є когнітивний, емоційно-мотиваційний, діяльнісно-практичний, регулятивний компоненти; встановлено критерії, показники та рівні її сформованості.

Розроблено, науково обґрунтовано й експериментально перевірено модель формування культури міжособистісних взаємин старших підлітків у позаурочній діяльності, структурними компонентами якої визначено: мету, завдання, принципи, зміст, види діяльності, форми й методи роботи, результати. Представлено форми організації позаурочної виховної роботи зі школярами, запровадження яких засвідчило позитивну динаміку розвитку культури взаємин у експериментальних групах: факультативний курс „Культура взаємин”, етично-дискусійна студія, міні-театр, Клуб журналістів школи, курс ділових ігор.

Ключові слова: культура міжособистісних взаємин, старший підліток, формування, позаурочна діяльність, форми і методи роботи.

Миرونчук Н. М. Формирование культуры межличностных отношений старших

подростков во внеурочной деятельности. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2007.

Диссертация посвящена исследованию актуальной проблемы – формирование культуры межличностных отношений старших подростков во внеурочной деятельности.

Исследование исторического аспекта проблемы позволило определить обусловленность содержания и характера воспитания культуры отношений детей общественно-политическими, социально-экономическими и организационно-педагогическими факторами развития общества: соблюдение порядка и мира в общине в первобытном строе; культивирование человеколюбия в дохристианской культуре; соблюдение в отношениях христианских ценностей и воспитание рыцарского поведения в эпоху средневековья; построение межличностных отношений на основе уважения к человеку в период Возрождения; воспитание качеств джентльмена и рыцаря-казака во время буржуазных революций и в период казачества в Украине; провозглашение свободы и равенства, гуманизма и добра в человеческих отношениях в период борьбы за народность образования (XIX в.); христианское отношение к человеку и формирование навыков социального взаимодействия в поисках педагогов начала XX в.; воспитание гуманных отношений в конце XX в.

На основании изучения и анализа состояния разработки данной проблемы в философской, психолого-педагогической литературе раскрыты сущность и содержание понятий „культура межличностных отношений старших подростков”, „формирование культуры межличностных отношений старших подростков”; проанализированы особенности межличностных отношений подростков со сверстниками и взрослыми во внеурочное время; выделены структурные компоненты культуры межличностных отношений: когнитивный (содержит знания о нормах, правилах, сущности проявления культуры межличностных отношений, принципах этического взаимодействия), эмоционально-мотивационный (проявляется в эмоционально-положительном отношении к другим, в потребности соблюдать культуру в межличностных отношениях, в эмоционально позитивной оценке отношений), поведенческо-деятельностный (выражается в социально одобряемых действиях подростков, в умении выбирать определенную тактику этического поведения, учитывая особенности ситуации, в умении творчески развязывать конфликтные ситуации, противостоять деструктивным формам поведения других), регулятивный (предопределяет способность детей объективно оценивать себя, других, ситуацию взаимодействия, умение прогнозировать следствие взаимодействия, способность к самоконтролю эмоций, потребностей, интересов, желаний, умение корректировать свои действия), которые неразрывно связаны и отображают сущность исследуемой категории как сложной системы.

В работе определены критерии сформированности культуры межличностных отношений

старших подростков (осознанность и прочность знаний касаясь норм, правил, ценностей взаимоотношений; содержание, направленность и стойкость мотивов взаимодействия, характер эмоций; степень развития умений и навыков этического поведения; сформированность умений и навыков саморегуляции и самоконтроля), исследованы особенности и уровни (активно-творческий, рефлексивно-пассивный, ситуативный, негативно-активный) ее развития.

Разработано и апробировано экспериментальную модель формирования культуры межличностных отношений старших подростков во внеурочной деятельности, основными компонентами которой являются цель, задачи, принципы, содержание, виды деятельности, формы и методы воспитательной работы.

Экспериментально подтверждено эффективность разработанных автором факультативного курса для старших подростков „Культура взаимоотношений”, методического семинара-практикума для учителей „Оптимизация межличностных отношений в подростковом коллективе”, педагогического практикума для родителей „Родители и ребенок: гармонизация отношений”.

Результатами исследования подтверждено, что целостный подход к формированию культуры межличностных отношений обеспечивается при условии направленности содержания внеурочной деятельности на развитие когнитивной, эмоционально-мотивационной, деятельностно-практической и регуляционной сфер; ценностно-ориентированного характера внеурочной деятельности; направленности содержания внеурочной деятельности на реализацию социально ценностных потребностей личности школьника; расширение сферы внеурочной деятельности старшего подростка, обогащение ее предметно-развивающей среды; теоретической и методической подготовки педагогов и родителей.

Эффективность предложенной модели обоснована и подтверждена экспериментальным путем с помощью методов математической статистики. Она может быть использована в практике осуществления воспитательного процесса с подростками. Основные результаты работы использованы при создании методических пособий для учителей, воспитателей, социальных педагогов, психологов, студентов педагогических университетов.

Ключевые слова: культура межличностных отношений, старший подросток, формирование, внеурочная деятельность, формы и методы работы.

Mironchuk N. N. The Formation of Teenagers' Interpersonal Relations Culture in Extra-Curriculum Activity. – Manuscript.

The thesis is submitted for acquiring a Candidate of Pedagogical Science degree, specialty 13.00.07 – Theory and Methods of Education. – National pedagogical university named after M. P. Dragomanov. – Kiev, 2007.

The research-paper analyzes the problem in terms of its historical development and presents the analysis of the basic notions of the investigation, the essence and contents of such notions as „teenagers' interpersonal relations culture”, „the formation of teenagers' interpersonal relations culture” are set clear. The interpersonal relations' culture structure, which main components are cognitive, emotionally-motivational, active-practical and regulative, is defined in the thesis. The criteria, parameters and levels of interpersonal relations culture formation are set.

The paper represents the scientifically substantiated and experimentally verified model of the teenagers' interpersonal relations culture formation in extra-curriculum activity. The main components of this model are defined as aim, tasks, principles, content, kinds of activity, forms and methods of work and results. The forms of extra-curriculum educational work with the pupils, the introduction of which evidenced in progressive development of relations' culture in experimental groups are presented. These are: the additional course „ Relations' Culture”, ethics-discussion studio, mini-theatre, the club of school journalistic, business-games course.

Key words: culture of interpersonal relations, teenager, formation, extra-curriculum activity, forms and methods of work.